

Raadiomängud Eestis Teise maailmasõja ajal ja järel

Jaak Pihlau

VIII peatükk

„Jungle'i” lõppvaatus (1954–1956)

„Kohe esimesel kokkusaamisel „Dubiniga” teatasid SIS-i Põhjaosakonna uus ülem kolonel Scott ja lätlane Silarajs talle, et nad on rohkem kui 100% kindlad, et nad tegid kogu aeg koostööd mitte rahvusliku organisatsiooniga, vaid KGB-ga, kes väga osavalt kasutas pimesi ära tõelisi rahvuslasi. Sellele järeldusele jõudsid nad pärast seda, kui Londonisse saabusid 2 agenti Eesti Tšekaast, kes tunnistasid, et on saadetud julgeoleku poolt ja et kogu inglaste poolt Baltikumini suunatud luuretegevus toimub KGB täieliku kontrolli all.”

KGB õiendist “Lürssen-S”, Riia, 1986

Moskva fataalne viga

Nii Briti salaluurel (SIS-il) kui ka Nõukogude vastuluurel oli alates 1952. aastast tekkinud teatavaid kahtlusi, et vastaspool veab neid ninapidi. Midagi päris kindlasti seda kinnitavat aga ei ilmnenu, kuni 1953. a. maikuus sai topeltagent „List” Londoni keskusele järgmise ülesande:¹

- Iseti jõest Dolmatovo ja Štšedrinski vahelises rajoonis läbivoolavast veest võtta ühe-liitrine proov, tuua see Riiasse ja jääda ootama edasisi instruksioone;
- selgitada välja, kas Uurali vagunitehas Nižni Tagilis toodab tanke;
- kirjeldada raudteeliini Moskvast ida poole.

„List” täitis selle ülesande, muretses veeproovi ja tegi üksikasjalikke skitse kogu tagasiteel nähtust. Need andmed koos veeprooviga, mida Maksise organisatsioonis oli vastaval viisil töödeldud, saadeti septembris 1953 Inglismaale kiirkaatril, mis tõi Läti tagasi ka agent „Dubini” koos uute Inglise spioonidega. Saadetisele lisati ka „Roberti” kirjutatud kiri koos „ülevaatega” Läti kultuurilise, majandusliku ja poliitilise elu kohta. Seda „ülevaadet” läbis punase niidina mõte, et Lätis nõukogude võim aina tugevneb, majandus ja kultuur arenevad ning sotsialistlik seaduslikkus üha kindlustub.

Märtsi keskel 1954 tänas Inglise luure „Listi” saavutatud edusammude üle. Seejärel küsisid inglased talt veelgi täpsemaid andmeid selle kohta, kust nimelt ja millisel viisil oli ta võtnud Iseti jõest veeproove, mis saadeti hiljem edasi Londonisse. Nad esitasid rea konkreetseid küsimusi: millised tehased asusid seal jõe kaldal, kust ta veeproove võttis, millised olid selle kaldad, kas seal esines voolusi, kas ta nägi jões laevu ja mida need vedasid, kas jões oli näha kalu ja millised need olid, kas ta märkas jões kalureid, kas ammutas vee otse pudelisse või valas selle algul teise anumasse, kas anum oli täiesti puhas, või ta lahjendas vett millegi abil ja millal seda tegi. Kõigile nendele küsimustele vastas „List” raadiogrammis agent „Kurti” kaudu, mainides muu hulgas, et Iseti jõe vett ammutas ta kalda ääres seisnud paadist absoluutselt puhtasse alumiiniumist nõusse. Veel samal päeval kell 10 hommikul Sverdlovskis viibides valas ta vee ümber pudelisse ja saatis siis edasi Riiga ja joonistas üles koha, kust oli veeproovi võtnud, saates selle salakirjas edasi.

¹ Spravka po materialam arxivnogo dela Ljursen-S. Koost. KGB kindralmajor J. Lukaševič, alampolkovnik N. Larionov ja major K. Kipurs, 1986. a., lk. 65–66.

Inglastes tekkinud kõrgendatud huvi „Listi” võetud Siberis asuva Iseti jõe veeproovi vastu lasi oletada, et Inglise luurekeskuses olid tekkinud mingid tõsised kahtlused Roberti organisatsiooni ja „Listi” enese suhtes. Peeti võimalikuks, et selle veeproovi ettevalmistamisel oli juhtunud mingi hooletusviga. Täielik selgus selles asjas saabus alles märksa hiljem, kui 1954. a. novembris tuli Londonist tagasi Roberti valeorganisatsiooni esindajana sinna lähetatud julgeolekuagent „Tankist”.

Juuliks 1954 oli inglastel väga mitmel põhjusel tekkinud juba tõsiseid kahtlusi „Roberti” organisatsiooni ehtsuse suhtes:²

- Londonisse saadetud Iseti jõe veeproovi oli Moskva spetsialistide poolt eelnevalt teaduslikult töödeldud raadioaktiivsete ainetega;
- Leedus ja Eestis oli 1953–1954 tehtud ebaõnnestunud katseid Inglise spioonide ümbervärbamiseks ja nende seast mõnede arreteerimiseks, ilma et luurekeskuse ees oleks seda piisavalt šifreeritud,
- kuigi kiirkaater „Lürssen” sattus Kuramaa rannikule lähenedes Nõukogude piirivalvelokaatorite vaatevälja, ei tehtud mingeid katseid kiirkaatri kinnivõtmiseks.

Sellises olukorras otsustas Nõukogude vastuluure saata Inglise luurekeskusesse väga kogenud (juba sõjaeelse staažiga) eriağendi „Tankist” (Margelis Vitoliņš), kes pärast 1945. aastat oli MGB lõksu meelitanud kümneid metsavendi ja terveid nende salku. Kõigepealt infiltreeriti „Tankist” Roberti organisatsiooni kaudu libametsavendade salka, ta käis ka Leningradis eriväljaõppel ning viibis sealses laevaehitustehases – mida Briti luure oli tal palunud teha.

Inglismaale sõitis ta 29. septembril 1954 kaatriga „Lürssen”, mis seekord ei lähenedanud mitte 800–1000 m kaugusele rannikust, vaid peatus ja jäi ootele palju kaugemal – ligikaudu 17 km rannajoonest. Pärast avamerele väljumist pani kaater „Tankisti” hiljem maale Hamburgis, kus tema vastuvõtjateks olid SIS-i Põhja-Euroopa osakonna uus juht kolonel

Scott, lätlane Silarajs ja üks Suurbritannia Admiraliteedi esindaja. Hamburgist viidi ta edasi Londonisse, kus algasid topeltagendi pikad ja kurnavad ülekuulamised, millest ta Nõukogude allikate kinnitusel tuli üsna edukalt välja. Ta tegi siiski mitu tõsist viga, näiteks kirjeldas „Robertit” blondina, samal ajal kui kolm aastat varem oli „List” teda kujutanud hallpeana; kaasa võetud kingitused olid heas seisukorras ja täiesti kuivad, kuigi ülekuulamisel oli ta väitnud, et viibis ärasõidu eel seitse ööpäeva metsas vihma käes jne. Inglaste kahtlusi tema tunnistused siiski ei vähendanud – veeproovi analüüs oli näidanud, et tegemist polnud loodusliku veega ja et elavorganismid ei saanud selles vees elada, kuigi „List” oli varem teatanud, et nägi jões kalu.

Ülekuulamiste käigus sai ka agent „Tankistile” selgeks, et kahtlustuste üks peapõhjus oli nähtavasti see, et eranditult kõik Läti saadetud ja seal iseseisvalt tegutsema hakanud Briti ağendid olid millegipärast varsti hukkunud (nende hulgas ka eestlane Krums). Kahtlusi „Roberti” ja tema organisatsiooni suhtes suurendas veel asjaolu, et tema poolt Londonisse saadetud aruanded lausa kubisesid Nõukogude võimu ja selle poliitika ülistustest. Kolm nädalat kestnud ülekuulamiste lõpetamise järel otsustati agent „Tankist” suunata lühiajalistele luurekursustele Inglismaal, et saata ta seejärel tagasi Läti, mis sai teoks sama aasta 20. novembril.

Näib, et inglased olid selleks ajaks oma otsuse juba teinud ja lakkasid Roberti organisatsiooni täielikult usaldamast.

22. augustil 1955 saabus Londonist „Maksise” aadressile raadiogramm, milles teatati, et seoses Roberti organisatsiooniliseks tulnud sissekukkumistega on Londoni keskus veendunud, et venelastele on Briti mereoperatsioonide tehniline külg teatavaks saanud. Seetõttu on inglased otsustanud kiirkaatrite edasise saatmise Kuramaa rannikule lõpetada. Läänemere ületamiseks soovitati kasutada muid vahendeid, näiteks kalapaate, kaugsõidu meremehi ja isegi

² Spravka po materialam arxivnogo dela Ljursen-S, lk. 93–94.

maismaapiiri. Poliitiline olukord lääneriikides, eriti Lääne-Saksamaal oli muutumas ja kujunenud selliseks, et Saksamaale kuuluvate kiirkaatrite ja Hamburgi baasi edasine kasutamine ei tulnud enam kõne alla. Maksisel endal soovitati leida mingi võimalus Läände põgenemiseks.

Saksa Liitvabariigi staatuse kindlustamisega seotud poliitilised muutused tähendasid ka seda, et inglaste poolt selle ajani monopoliseeritud Lürssen-tüüpi kiirkaatrid anti üle Saksa LV mereväele. Selle ajani Saksa lipu all sõitnud ja Saksa meeskonda omavad kiirkaatrid olid olnud nagu teatav tagatis, et sissekukkumise korral ei kista Suurbritanniat mingisugusesse rahvusvahelisse skandaali.

KGB õiendis „Lürssen-S” lisatakse: „Sel ajal ei teadnud me veel Eesti NSV KGB poolt piiri taha saadetud ja seal ümber värvatud spiooni reetmisest, kes sisuliselt rikkus ära kõik meie legendid. Me oletasime, et Inglise luure kahtlustused Maksise organisatsiooni suhtes on piiratud ulatusega, mida teataval määral saab hajutada ja säilitada vähemalt ühe kanali, mida saab hiljem teistele uutele kanalitele edasi arendada. Sellega seoses oli meile vajalik saata Inglismaalt selline agent, kes oleks võimeline hajutama inglastel tekkinud kahtlusi ja lahendama küsimuse mittelegaalse sidekanali loomiseks sealse põrandalusega või mõne inglasele ustava inimesega Lätis.”³

Selleks Nõukogude KGB agendiks valiti „Dubin” (Jānis Klimkans), kes sõitis Rootsi kaudu Londonisse 1956. aastal. Kuid ta oli juba hiljaks jäänud.

Pärast seda ajahetke uusi Inglise kiirkaatrid Kuramaa rannikule enam ei saadetud. Viimane lootus jäi nüüd Eesti metsavendade organisatsioonile usus, et see on veel agentidest nakatamata ja Nõukogude vastuluure pole veel sinna sisse imbunud.

Nii käivitas Briti salaluure alates oktoobrist 1954 luureretked juba Eesti suunas – nimelt Põhja-Saaremaale Panga ja Liiva küla vahelisse rajooni.

Saaremaa mereoperatsioon

27.–28.10.1954

Pärast seda, kui SIS otsustas tekkinud kahtluste tõttu oma mereretked Kuramaa rannikule lõpetada, asuti tegutsema ainult Saaremaal. Maabumispaigaks valiti välja Saaremaa põhjarannikul asuva Panga küla piirkond. Läänemere neutraalvetest oli sinna suhteliselt kerge läheneda ja see ei asunud ka otsestelt Nõukogude välispiiril, mida piirivalve hoolikalt jälgis.

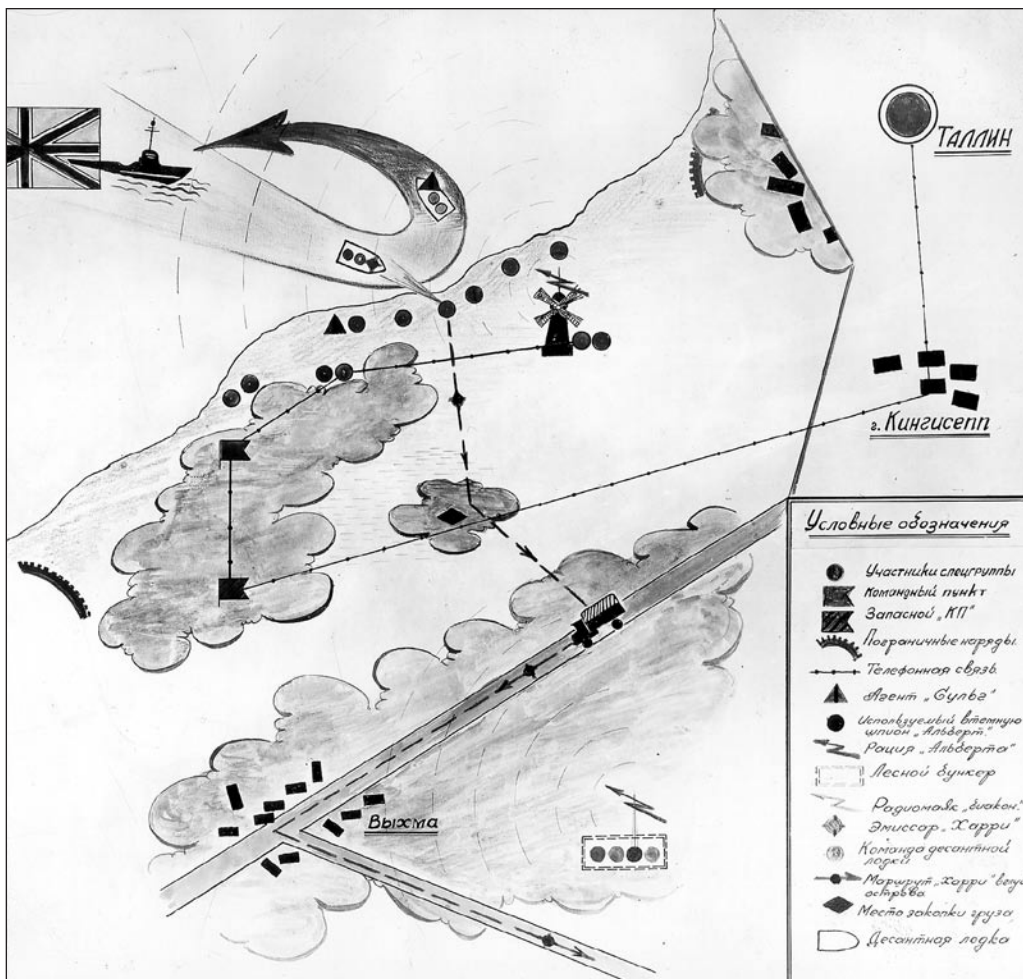
Millal täpselt Briti SIS-i (MI6) esimene mereoperatsioon Saaremaal läbi viidi, selles suhtes on erinevatel aegadel ilmunud kirjeldustes ja eri uurijate poolt esitatud mitmeid kuupäevi ning eksitud isegi aastaarvus (1954 või 1955).

Tegelikult toimus esimene mereoperatsioon Saaremaale ööl vastu 28. oktoobrit 1954 (vt. ERAF-is säilitatavat R. Jantra toimikut (f. 130 SM, s. 1921), samuti aruande ERAF, f. 131 SM, s. 347 tõlget eesti keelde: Ad fontes, nr. 6, 1999, lk. 44–46). Seda luureoperatsiooni on lähemalt kirjeldatud ka KGB fotoalbumis, mis asub ERAF-i raamatukogus.

Operatsiooni käigus vahetati omavahel Inglise ja Nõukogude luureagente – Eestisse saabus Inglismaalt Briti agent „Harri” (Raimond Jantra) ja Eestist sõitis välja piiri taha MGB poolt legendeeritud „metsavendade” salga juht, kes kasutas varjunimesid major Luks ja Juhan.

Operatsiooni toimumispaik asus Põhja-Saaremaal inimtühjal rannikul Panga ja Liiva küla vahel (joonis 1). Nagu plaanilt näha, asus operatsioonile kaasa võetud agent Albert koos oma raadiojaamaga metsapunkris Võhma–Pahapilli teest lõuna pool. Raadiomajakas oli paigutatud vanale tuuleveskile, mis tollal paiknes üsna mereranniku vahetus läheduses Panga ja Liiva küla vahel. Inglismaalt saabunud agendi „Harriga” kaasa toodud asjad peideti merest veidi eemal asuvasse männimetsa ja seejärel hakati üheskoos liikuma läbi metsa Võhma–Pahapilli teele, kus neid ootas libametsavendade auto.

³ Spravka po materialam arxivnogo dela Ljursen-S, lk. 93–94.

1954. a. mereoperatsioon Saaremaale. ERAF

Agent „Harri” (Raimond Jantra) on seda 1954. a. operatsiooni kirjeldanud järgmiselt:

„Bornholmini sõitsime kuus tundi, sealt lahkusime alles järgmisel varahommikul. Kuna merel valitses torm, siis väljuda saime alles 27. oktoobri hommikul. Kaater oli varustatud kolme mootoriga, vanad torpeedode väljalaskeavad olid alles, kiirus võis ulatuda kuni 42 miilini tunnis, meeskonda kuulus 12 meest. Väikesel luubil olid minu rannale saatjateks „Eduard” ja „Peeter”, kusjuures „Eduard” (Ilmar Kaasik) oli samasugusel missioonil osalenud juba üks kord varem Läti rannikul. Luurekooli kursandi „Peetri” eesnimi oli Heino, perekonnanimi kas Karkmann või Karkmaa, 29-aastane, 175 cm pikk,

tugeva kehaehitusega, heleda peaga, suurte siniste silmadega ja ümara näoga. See oli tema esimene luureoperatsioon. Radari tegevusraadius ulatus 25 kilomeetrini, veel oli kaatril olemas sügavusmõõtja, Beacon-tüüpi raadiomajakas ja raadiotelefon luubiga sidepidamiseks. Luup ise oli varustatud 25-hobujõulise mootoriga. Kui jõudsimme Muhu väina piirkonda, siis radiolokaator näitas ühte Nõukogude radarseadet töötavat. Paar valgust heitvat helgiheitjat kaptenit ei heidutanud ja me lähenesime kaldale umbes 5 miili kaugusele. Sel ajal oli kell 11 õhtul, luup lasti vette, kuid tema mootor ei käivitunud ning kulus natuke aega tema asendamiseks varumootoriga. Kaldale saabusime alles kell 0.15,

kuujuures roolis istus „Eduard” ja „Peeter” otsis kaldal asuva Beacon-majaka raadiosignaale. Minu ülesandeks oli astuda raadioühendusse kaldaga ja avastada iga 15 minuti tagant ilmuvat punast valgussignaali. (morses K-täht kestusega 29 sekundit). Esimest korda märkasin seda signaali 0.30 ja teatasin sellest kohe kaatritele. „Peeter” Beaconi raadiosignaali ei avastanud, ka punast signaaltuld edastati valesti.

Jäime ootama kordussignaali ilmumist. Lõpuks „Peeter” avastas Beaconi raadiosignaali ja me otsustasime operatsiooni läbi viia. Merel olid suured lained, aere kasutada oli võimatu ja uuesti tuli mootor käivitada. Kaldale jõudmiseks kulus terve tund. Kaldal seisev mees hõikas parooli „Tere, kuidas Peeter elab?”. „Eduard” vastas: „Tere, ilm

on tormine.” Mina teatasin kaatritele parooli „Tokio”, astusin seejärel kaldale ja mulle anti kaasa kogu kaasasolnud varustus.

Paati astus kaldalt „metsavend Juhan” ja saatemeeskonda kuuluv „Peeter” teatas kaatritele parooli „Moskva”, mille järel mootor käivitati ning luup suundus tagasi kaatritele.⁴

Saabunud agendi uueks varjupaigaks sai talupööning Viljandimaal Suure-Jaani rajooni Lemmakõnnu külas. Ilmselt oli tegemist sama paigaga, kus varem oli elanud Otto (vt. eelmist peatükki).

Harrile oli Inglismaalt kaasa antud suurel arvul relvi ja muud varustust, samuti olid tal kaasas kirjad Robertilt (Alfons Rebane) ja endiselt Londoni saadikult A. Tormalt.

Rebase kirja tekst oli järgmine (tagasi tõlge vene keelest eesti keelde):

„Vastupanuorganisatsiooni juhile.

Kallid kaasvõitlejad kodumaal. Ma olen Teile eriti tänulik, üle andes Teile siinsete kaasvõitlejate teritused ja kinnituse kodumaale, et võitluses tema vabastamise eest pole mingid ohvrid üleliigsed.

Ma loodan lähitulevikus kohtuda Teie esindajaga, kellega siis on võimalik kokku leppida kõigis üksikasjades ja Teiepoolsetes vajadustes.

Me kõik siin oleme väga õnnelikud ja rõõmsad selle üle, et tänu teie suurele tööle on tekkinud võimalus vahetuks sidepidamiseks kodumaaga. Sellel on suur tähtsus nii Teile kui ka meile, sest nii võime teid abistada ilma teiste inimeste abita. Täname kõiki kodumaa vendi tehtud suure töö ja kartmatuse eest. Solidaarsuse märgiks tehtud töö ja otse kodumaale sooritatud operatsiooni eest palun Karli, Albertit, Ottot ja Vellot võtta vastu siinsete sõprade kingitusena hõbeportsigarid koos südamlilike õnnitlustega.

Need asjad asuvad koos rahapakettidega, millest räägin allpool. Peale selle saadan organisatsiooni käsutusse 5 käekella ja muid esemeid, mida palun jagada teiste organisatsiooni liikmete vahel, kes on osutanud teeneid meie kodumaa ja rahva ees.

Härra saadik oma läkituses valgustas Teid käesoleva hetke olukorrast. Lisan siia veel mõned sõnad. Ma tean, et mõnede Lääne poliitikategelaste kõned mitmesugustel konverentsidel on jätnud Teile halva mulje ja võeti kibedusega vastu. Sellele ma vastan lihtsate sõnadega: ärge kunagi võtke seda kõike, mida poliitikud räägivad, päris tõe pähe, vaid jälgige asjade tegelikku käiku. Siia kuuluvad ka meie operatsioonid. Poliitika kui selline, on üksteise pimestamine sõnadega.

Me kõik siin oleme kodumaa huvide kaitseks valvel ja meie ühine töö on tõepoolest võimalik ainult nendega, kes seda tegelikult soovivad. Kuigi käesoleva aja välispoliitikas võib täheldada meie suhtes teatavat paranemist, ei tähenda see käesoleval ajal mingeid erilisi muudatusi.

Seetõttu käesoleval ajal jääb meie töö endiseks, s. t. organisatsioonile usaldusväärse kaadri väljavalimine ja tema ettevalmistamine tulevaseks võitluseks.

⁴ ERAF, f. 130 SM, s. 1921, l. 121.

Hoiduge igasugustest aktiivsetest väljaastumistest, kuna see viib tarbetutele kaotustele. Säilitage rahvuslikku vaimu ja olge kindlad, et kunagi ikkagi meile vabadus ja kodumaa iseseisvus saabub.

Saadan organisatsiooni juhtkonna käsutusse meiega sidepidamiseks uue inimese, kelle nimeks on Harri. Ta on väga võimekas isik ja on läbi teinud kaheaastased kursused. Ta antakse Teie käsutusse ja peab täitma kõiki Teie poolt antud korraldusi. Teie poolt omakorda palume temale abi ja kaitset sealsetes oludes. Ta tunneb väga hästi asja tehnilist külge ja valdab inglise keelt, mistõttu teda saab kasutada tõlgina. Ta tunneb väga siinset olukorda ja võib Teile olla abiks selle selgitamisel.

Palume Teil Teid huvitavate küsimuste selgitamiseks astuda temaga otsesesse kontakti. Sisekorra ja julgeoleku küsimustes allub ta otse Teile. Tal on kaasas kõik vahendid meiega sidepidamiseks. Nagu kirjutasin juba varem ja mida pean tänagi õigeks, ükski sidejaam ei tohi asuda linnas või asulas. Nad peavad asetsema vahetult metsavendade juures ja olema nende kaitse all. Ma võin enam-vähem oletada, kus meie jaamad tegelikult asuvad. Kordan veel kord: oleks ideaalne, kui suudaksime igasse maakonda paigutada ühe jaama, milleks on vaja ka teie poolt ettevalmistavat tööd teha, kuna tulevikus peate kogu sidetööd tegema omade jõududega. Palun peamine ettevalmistustöö panna vastavate inimeste ettevalmistamiseks.

Järgmisel kevadel kavatsen Otto tagasi tuua. Tema asemel hakkab iseseisvalt tööle Vello. Palun Vellol selleks vastavaid ettevalmistusi teha.

Praeguses olukorras on meile tähtsad kaks kohta – Saaremaa ja Virumaa.

Esimene neist kujutab endast meie operatsioonibaasi ja vaenlase kindlust kodumaal. Kuid ma ei pea õigeks sinna püsivalt paigutada ühte raadiojaama, kuna saare väikese pindala tõttu on jaama kerge avastada. Seetõttu tuleks Saaremaaga sidet pidada teistsugusel viisil, mandrilt aga lähendada teateid raadio teel.

Virumaa väärtus seisneb tema tööstuses, magistraalides, Tallinna ja Leningradi vahelistes kommunikatsioonides ja tema mererannikus. Tulevikus kavatseme seda rannikut kasutada oma operatsioonides Teie juurde. Oleks hea, kui Te juba praegu seal asuksite ettevalmistustöödele. Pole vaja kiirustada, kuid meil peab leiduma üks varurannik. Ma ei lasku siin kõigi plaanide detailidesse, ega asjaoludesse, lootes et selles suhtes meie esindajad lepivad omavahel kokku juba lähitulevikus.

Saadan organisatsiooni käsutusse järgmise varustuse:

1. 3 väikest raadiovastuvõtjat
2. Raadiotelefon järgmise operatsiooni tarbeks
3. Pitseeritud pakett Albertile (võltsitud dokumentide tegemiseks)
4. Asjade komplekt salapeidikute jaoks
5. Sifferbloknoodid Vellole
6. 2 paketti medikamentidega (medikamentide nimekiri asub ühes nendest pakettidest). Arstimate kasutamisel on soovitatav konsulteerida mõne arstiga.
7. Kaks väikest paketti esmaabivahenditega
8. Varuraadiolambid Albertile
9. Varupatarei Beaconile
10. Kaks elektrilist taskulampi punase ja rohelise filtriga tulevase operatsiooni jaoks (kummipaken-dis)
11. 4 summutiga automaati
12. 4 9 mm püstolit
13. 4 7,65 mm püstolit. Märkus: Siia kuulub ka osa relvastusest, mille paadi meeskond jätab kaldale, arvatavasti 1 automaat, 2 püstolit ja padrunid

14. 9 mm kaliibrile 1000 padrunit
15. 7,65 mm kaliibrile 500 padrunit
16. 6,35 mm kaliibrile 250 padrunit. Märkus: Harrile määratud varustus siia hulka ei kuulu.

Ma tean, et seda kõike on väga vähe ja Te vajate palju rohkem. Kahjuks meie väikese paadi kandevõime ei luba rohkem kaasa võtta. Tulevikus kavatseme kasutada suuremat paati, et kõiki teie vajadusi rahuldada. Praegu saadame ainult hädavajaliku.

Raha saadame ainult 400 000 rubla. See jaguneb järgmiselt:

1. Harrile 40 000 rubla (koos temaga kaasasolevaga)
2. Karlile 20 000 rubla (paki tähistus KR)
3. Albertile 40 000 rubla (paki tähistus AR)
4. Ottole 20 000 rubla (üldpakis)
5. Vellole 29 000 rubla, paki tähistus OVR
6. Organisatsiooni juhtkonnale – 250 000 rubla (paki tähis OR)
7. Eripakett 10 000 rubla (tähis RR). Selle paketi palume kaevata maa sisse kuskil Pärnumaal ja asukoht siis meile teatavaks teha.

On päris selge, et nimetatud rahasummad on mõeldud seal toimuva töö abistamiseks. Seda tehakse selleks, et kogu tööd võimalikult paindlikuks muuta ja et ülalmainitud inimesed võiksid abistada vahetult inimesi oma gruppides.

Lõpetades soovin Teile püsivust, jõudu ja õnne võitluses kodumaa vabaduse ja iseseisvuse nimel. Kaitsku teid kõiki Jumal.

Parimate tervitustega,
Teie Robert”⁵

August Torma kiri, mis oli dateerimata, kuid kopeeritud A. Rebase poolt Londonis 13.10.54, sisaldas peamiselt välispoliitilisi seisukohti ja lõppes sõnadega:

„Tahaksin uskuda, et vaatamata katsumustele, meie rahva vaimne jõud elab edasi. Omalt poolt kinnitan, et kõik eestlased vabas maailmas püüavad teha kõik, et meie Kodumaale saabuks jälle vabaduse koit. Loodan, et meie püüdlused ei jää ilma vastuseta.

Südamliku tervitusega
A. Torma (allkiri)”⁶

Sama reisiga sõitis Inglismaale „metsavendade” pealik Juhan, kes tegelikult oli Nõukogude julgeoleku kaastöötaja. Tema identiteedi kohta KGB arhiivitoimikutes täpsemad andmed puuduvad, kuid siiski leidub mitmeid kaudseid andmeid, mis üsna suure tõenäosusega võimaldavad tema õige nime dešifreerida. ENSV Julgeolekukomitee aruandes 1955. aastast nimetatakse teda Julgeolekukomitee agendiks varjunimega „Sulg”⁷. Seda varjunime kasutas teatavasti Rakvere rajooniosakonna poolt 1950. aastal värvatud hävitusagent

⁵ Operacija provedennaja v Ėstonskoj SSR. – ERA raamatukogu, nr. 1251, lk. 13–14.

⁶ Sealsamas, lk. 12.

⁷ ERAf, f. 131 SM, s. 347. Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakonna tööst 1.IV 1954–01.V 1955. – Ad fontes 6, 1999, lk. 45–46.

Juhan Truupõld, kes Eesti Vabariigi ajal töötas Rakveres vandeadvokaadina ja sõja järel varjas ennast Kadrina lähedal Vohnja metsades.⁸ Tema perekonnanimeks enne nimede eestistamist oli Treifeld (või ka Treufeldt), ta oli sündinud 24.03.1902 Virumaal Rägavere vallas metsavahi perekonnas. Lõpetas 1925 Rakvere Poeglaste Gümnaasiumi ja õppis 1926–1931 Tartu Ülikoolis õigusteadust. Lõpetamise järel töötas mitme advokaadi abina ja alates 1936. aastast vandeadvokaadina Rakveres. Värvati koos vend Juhaniga (agent „Kivi”, vt. eelmine peatükk). Hävitusagendina oli „Sulg” osalenud mitmes suuremas operatsioonis metsavendade likvideerimiseks.

Nagu kinnitab T. Bower,⁹ võttis kiirkaatriga Kieli sadamasse saabunud agent, kes nimetas ennast Valter Luksiks, vastu A. Rebane ise ja Hamburgis kuulati teda mitu päeva üle. Neid ülekuulamisi jätkati Londonis, kus Rebane viibis juures tõlgina. Pärast ülekuulamisi kujunes inglastel välja üldine arvamus, et tõepoolest on tegemist täiesti usaldusväärse isikuga, keda ka luurejuhid McKibbin ja kolonel Scott hakkasid usaldama. Seejärel suunati agent täiendavale väljaõppele Londoni luurekooli. Ta esines ka 24. veebruaril 1955 peetud vabariigi aastapäeva vastuvõtul saadik Torma juures, kus küll üks koosviibijatest arvas temas ära tundvat ühe talle teada oleva Punaarmee majori. A. Rebane siiski ignoreeris seda hoiatust ja uskus mehe enda seletust, mille järgi ta olevat 1941. aastal Punaarmeest reamehena deserteerinud.¹⁰

Väga põhjalikult on „major Luksi *alias* metsavend Juhani” Inglismaal-käiku kirjeldatud ka KGB-s koostatud üllitises „Nähtamatu duell”¹¹, mille kohta muidugi on võimatu öelda, mis selles raamatus on väljamõeldis ja mis vastab tõele. Raamatus toodud lahkumiskirjelduse järgi sõitis Juhan koos Karli ja Albertiga Lihulast Saaremaale kalakastidega täidetud veoautos, peatudes kõigepealt metsapunkris, kus oli kohal ka metsavend „Riks” koos oma kolme kaaslasega. Umbes kell 21.30

teatas „Riks” paadi ilmunisest rannale ja koos Karliga mindi nüüd merekaldale, kus Juhan ronis väiksesse luupi, mida juhtisid „Eduard” ja „Peeter”. Kapten Klose kiirkaatritele jõuti umbes tund aega hiljem, kusjuures teel Juhaniga vestles peamiselt „Eduard”, mainides muu hulgas, et nüüdsest hakkab ta alluma ainult „Robertile” ning inglastele pole vaja kõike ära rääkida. Talle olevat räägitud ka seda, et igast seesugusest mereoperatsioonist võtavad osa kaks ühesugust kiirkaatrit – üks teeb dessandi rannikule, teine katab teda, võttes siis tühjajäänud koha kaatri kodusadamas. Bornholmini jõudmise järel täiendati kütusevarusid, siis suunduti Kieli sadamasse, kus vastuvõtjateks olid kaks inglasi, kes viisid ta autoga Hamburgi suvilasse, kus teda ootas „Robert”. Viimasele andis ta kingitusena üle puukarbi, mis sisaldas kodumaa mulda ja mille „Robert” lubas saadik Tormale edasi anda. Samas suvilas kohtus ta ka SIS-i Põhja-Euroopa osakonna uue ülema kolonel Scottiga ja järgmisel päeval ka ühe Suurbritannia Admiraliteedi kõrge ohvitseriga, kellele esitati põhjalik aruanne Saaremaa operatsioonist. Kohale oli kutsutud ka kaatri komandör Klose ja selle asetäitja Günther.

Järgmisel päeval andis Juhan üle ka Karlilt saadud salakirja ja kaasavõetud paki Nõukogude dokumentide blankettidega. Päev hiljem sõideti sõjaväe transpordilennukiga Inglismaale Arlingtoni langevarjurite õppe-laagrisse. Sealt viidi ta edasi Londonisse luurekeskusesse, mis asus aadressil Sloane Street 4, kus elas ka „Sandy” McKibbin – endine Balti osakonna ülem. Koos „Sandy” ja „Robertiga” külastati saadik Tormat.

Seejärel alustas Inglise luure tema põhjalike ülekuulamistega, mis kestsid algul kolm päeva. Nendes osales kolonel Scott ja üks välisministeeriumi ametnik, kes mõlemad rääkisid vene keeles, tõlgiks oli Rebane. Agent „Juhani” pooleldi väljamõeldud jutustus käsitles tema tervet elukäiku, sugulasi ja metsas viibimist pärast sõda, samuti kohtu-

⁸ ERAF, f. 131 SM, s. 198A.

⁹ T. Bower. Punane ämblikuvõrk. Tallinn, 1998, lk. 213.

¹⁰ T. Bower. Punane ämblikuvõrk, lk. 213–214.

¹¹ A. Hanschmidt. Nähtamatu duell. Tallinn, 1969.

misi Karliga, kes olevat isiklikult määranud ta Virumaa metsavendade pealikuks. Välismaal elavatest tuttavatest nimetas ta advokaate L. Vahterit ja J. Treifeldi ning kohtunik G. Kuuskveret. Enne 1954. aasta lõppu viibis ta veel üks kord Torma juures ja teda kuulati veel kord üle Briti luureteenistuses. Jaanuaris 1955 viidi ta üle salakorterisse aadressil 55 Ganfield Gardens SW5, kus 11. jaanuarist kuni 1. aprillini toimusid Inglise luurekeskuse poolt korraldatud luurekursused (praktika toimus Fultoni ja Eppingi lennuväljal). Ühes Piccadilly lähedal asuvas lokaalis peeti pidulikult ka tema sünnipäeva (24. märtsil), kus talle anti üle Eesti Võitlejate Liidu aumärk.

Seega jäi agent „Sulg” Londonisse ligi pooleks aastaks ja naasis Eestisse kevadel 1955 teise Saaremaa operatsiooni käigus.

Kuid käibel on ka teine versioon, mille kohaselt 1954. a. oktoobris Londonisse saadeti mitte Juhan Truupõld, vaid tema rolli mänginud Punaarmee ohvitser, endine Eesti Vabariigi lendur kapten Evald-Heinrich Laasi.¹²

E.-H. Laasi kuulus nende Eesti Vabariigi sõjaväelaste hulka, kes olid 1940. aastal liitunud Eestis võimule tulnud juunikommunistidega ning teeninud hiljem Punaarmees ja teistes Nõukogude asutustes. E.-H. Laasi sündis 24.02.1907 Virumaal Rakvere vallas, õppis alates 1927. a. Tondi sõjakoolis, lõpetades 1930. a. lennukooli lenduri kutsega. Pärast seda töötas lennubaasis ja alates 1939. a. Tallinna 3. lennudivisjoni komando ülemana, täites ühtlasi ka luureohvitseri ülesandeid. Õhuvaatluskeskuses töötamise ajal, juulis 1940 määrati ta lennubaasi poliitjuhiks.

1940–1941 oli ta ENSV Rahvakomissaride Nõukogu sõjaosakonna juhataja, juunist 1941 OSOAVIAHIM-i Tallinna linnanõukogu esimees. Kui sakslased tungisid Eestisse, oli ta rindel Punaarmee 16. laskurdiviisi kuulipildujaroodu komandör,¹³ sai haavata ja evakueeriti tagalasse, kus oli ravil kuni aprillini 1942 (Leningrad, Kirov). Sõja ajal oli ta 7. laskurdi-

Evald-Heinrich Laasi. Repro

viis pataljoniülema asetäitja, pataljoniülem ja polgukomandöri asetäitja, õppis Frunze-nimelises Sõjaväeakadeemias Moskvast. Sõja järel oli ta Eestis välisministeeriumi teenistuses (1945–1947), OSOAVIAHIM-is ja ALMAVÜ-s, laskeklubi ülem (kuni 1953). Hilisem tegevus on parteitoimikus esitatud katkendlikult. 1956. a. määrati Massiaru kolhoosi esimeheks, viimati Pöögelmanni-nimelise elektrotehnika tehase 1. (eri) osakonna ülem.

Et just tema käis varjunimede „Luks” ja „Juhan” all Inglismaal, sellele viitavad mitmed olulised faktid ja sellest on kirjutatud ka tema pojapoeg T. Laasi ajalehes KesKus.¹⁴ Nii nagu Juhan Truupõld, oli ka tema pärit Rakvere vallast (arvatavasti tundsid teineteist) ja võib oletada, et ümberkehastumine metsavend Suleks ei valmistanud kapten Laasile erilisi raskusi, kuigi ta oligi 4–5 aastat noorem.

¹² Evald-Heinrich Laasi (24.02.1907, Virumaa, Rakvere v. – 14.04.1976, Tallinn).

¹³ E. Laasi. Kuulipildurite tuleristsed. – Suure võitluse algus. Mälestusi Suure Isamaasõja esimestest kuudest. EKP KK Partei Ajaloo Instituut. NLKP KK Marksismi-leninismi Instituudi Filiaal. Eesti Raamat, Tallinn, 1965, lk. 73.

Agent „Harri” Eestis

Agent „Harri” jätkab oma jutustust:

„„Vellot” kohtasin Saaremaal esmakordselt. Sõitsime praamini, ilmselt asus see Kuivastus, ületasime sellel mereväina ja saabusime Virtsu sadamasse. Sama autoga sõitsime edasi veel 12 km ringis lõunasuunas ja jõudsime mingisse metsas asuvasse tallu, kus viibis kuus meest. Mind jäeti talu juures paiknevasse vanasse küüni koos 7–8 mehega Karli grupist, kuna Karl ise koos autojuht „Endliga” sõitsid ära. Albert koos veel kahe mulle tundmatu mehega elasid minuga koos küünis veel kaks ööpäeva, siis lahkusid ka nemad mulle tundmatus suunas. Vastavalt Karli korraldusele elasime ülejäänud mees- tega koos küünis veel umbes ühe nädala. Siis saabus Pobedal kohale Karl ja tegi ettepaneku siirduda uude asupaika. Kaasa tuli ka „Vello”.¹⁵

Raimond Jantra oli sündinud 15.07.25 Võrumaal Haanja vallas keskmiktaluniku peres. Õppis sõja ajal Tartu tehnikumis ehitajaks, mobiliseeriti 1944. aastal Saksa sõjaväkke ja arvati 20. SS-diviisi koosseisu, viibis Klooga õppelaagris ja Eestist taganemise järel Saksamaal. Sõja lõpul oli Taanis, seal Saksamaale tagasi tulnuna langes ameeriklaste kätte sõjavangi, viibis vangilaagris ja 1947. a. tehnikakoolis, kust siirdus kaevandustöölisena Inglismaale Koppeli valenime all. 1950 värvati Inglise luuresse A. Rebase komandosse koodnimega „Harri”. Õppis luurekoolis ja ta saadeti Eestisse 1954. aasta sügisel.

Toome siinkohal vahepealse seigana „Roberti” (Alfons Rebase) kirja 1955. aastast metsavendadele, kust ilmneb, et ta kavatses agent Otto Eestisse jätta vaid üheks aastaks, mida aga ei toimunud, kuna viimane oli vahepeal ümbervärvatud ja tema püsimine Eestis oli KGB-le ülimalt oluline.

„Roberti” teine kiri „organisatsiooni” juhtkonnale:

Briti agent „Harri” (Raimond Jantra). ERAF

„Kodumaal asuva organisatsiooni juhtkonnale

Palume tulevikus kõigist muudatustest mida tehakse, eriti operatsiooni läbiviimise osas, mulle varakult ette teatada. Viimasel hetkel tehtud muudatused tekitavad segadusi ja on halva korra ja distsipliini tunnusteks. Ottol on lubatud kodumaale jääda ainult üheks aastaks. Tema legaliseerimise korral palun arvestada, et raadioga töötada linnades ja asulates pole lubatud. Seal on avastamise tõenäosus palju suurem.

Palun Otto kätte üle anda Albertile määratud paketi ja rahasumma.

Juhan selgitab täiendavalt asjade käiku käesoleval ajal ja sellega seotud küsimusi.

Parimate tervitustega

Robert”¹⁶

Esialgu jäeti seega „Harri” vabadesse, kasutades valepassi Raimund Männiku nimega, kuid 8. veebruaril 1955 otsustati ta siiski arreteerida. Nagu Raimond Jantra 2000. aastal autorile jutustas, toimus see nii:

„Ühel päeval veebruaris 1955 saabus minu varjupaika Suure-Jaani vallas Lemmakõnnule

¹⁴ Eesti lendurite salajane sõda. – KesKus, september 2003.

¹⁵ ERAF, f. 130 SM, s. 1921. R. Jantra toimik.

¹⁶ ERAF, f. 130 SM, s. 1921. R. Jantra toimik, lk 12.

autoga metsavendade pealik Karl, kes ütles, et viib minu uude peidukohta, mis asub Põhja-Eestis Tallinna lähedal. Sõitsime sinna mitu tundi, kuni auto peatus Vana-Pääskülas ühe hõreda männituka juures asuva eramaja juures. Kui sisenesime majja, võttis meid vastu lõbus seltskond, kes Karli sõnul korraldab minu Inglismaale mineku puhul väikese peo. Laual oli terve pudelite „patarei” ja mulle ulatati teeklaasitäis viina. Kuigi protesteerisin ägedalt, pidin selle ikkagi ära jooma.

Otsekohe hakkas mul silme ees virvendama, pea pöörlema ja mõne hetke pärast kaotasin teadvuse. Ärkasin juba Pagari tänava kongis kohutava peavalu ja äärmiselt viletsa enesetundega. Mulle jõllitasid vastu kongis viibivad ja irvitavad isikud, nähtavasti mind lõksu meelitanud julgeolekutöötajad. See kohutav hetk ei kao kunagi minu meeltest, isegi nüüd Inglismaal elades ärkan vahel – seesama pilt silmade ees, mida nägin tollal 45 aastat tagasi Pagari tänava vangikongis.¹⁷

Tema arreteerijateks on toimikus¹⁸ märgitud KGB 4. osakonna 7. erijaoskonna vanemoperatiivtöötaja Georgi Paramonov, arestiotsuse on kinnitanud osakonna ülem alampolkovnik Vassili Beljajev.

Esimest ülekuulamist viis läbi vanemleitnant Valter Mürk, hiljem küsitlesid teda ka teised. Ülekuulamise käigus ei vaielnud R. Jantra tšekistidele vastu, rääkis avameelselt oma elukäigust, õpingutest Inglise luurekoolis ja saabumisest kiirkaatriga Eestisse.

Seejärel otsustati ta konvoeerida Moskvasse, kuhu teda saatsid KGB 4. osakonna töötajad Arseni Pärnasalu, Johannes Repson ja osakonna ülem Vassili Beljajev.

07.11.55 otsustati Moskvas R. Jantra kriminaalasi lõpetada ja ta vabastada. Kusjuures tema järelevalveohvitseriks määrati kapten Arseni Pärnasalu.¹⁹

„Harri” värvati ümber KGB agendiks „Tiit” ja saadeti vastavalt inglastega tehtud kokkuleppele üle Soome lahe tagasi Inglis-

maale ööl vastu 6. septembrit 1956. Sellest tehingust aga veel allpool.

Teine Saaremaa mereoperatsioon aprillis 1955

Nagu mainitud, toimus teine Briti kiirkaatri retk Saaremaa rannikule 1955. aasta aprillis. Ühtlasi oli see inglaste viimaseks jäänud mereoperatsioon Baltikumi. Seekord kasutati juba vanaks jäänud torpeedokaatri S208 asemel sama kaatri uuendatud versiooni, kuid täpselt pole teada, milline kolmest uuest mudelist (kas „Silvergull”, „Stormgull” või „Wild Swan”) seekord operatsiooni läbi viis.

Nii nagu juba mainitud, kasutasid sel ajal inglased juba uut taktikat. Saksamaalt väljuti merele korruga kahe kaatriga, mis esialgu suundusid paaris olles Taani vetesse Bornholmi saare piirkonda. Seal sooritas põhikaater täiendava tankimise, kuna asenduskaater jäi samasse paigale, luues eemalt illusiooni, et kiirkaater ongi Bornholmi sadamasse püsivalt paigale jäänud. Põhikaater sõitis samal ajal avamerele oma ülesannet täitma, käies ära N. Liidu rannikuvetes – varem Kuramaa rannikul, nüüd Saaremaa lähistel.

1955. a. mereoperatsioon toimus sarnaselt eelmisele Saaremaal Panga lähikonnas, kuhu kiirkaater saabus 21. aprilli hilisõhtul, tuues tagasi Juhani ja võttes kaasa vahetuse korras tagasi pöörduva agent Alberti ning uue agendina Leo või Piilu. Rannikul kohtus tagasipöörduv Albert veel lühiajaliselt Ottoga. Kokkusaamine Ottoga toimus vahetult enne Alberti siirdumist kiirkaatritele, kuhu Otto oli samuti kaasa tulnud. Seal olevat Otto Albertile edasi andnud ka lühikese hoiatuse, vihjates, et Inglise luure on sattunud „täielikult p-sse” (vt. eelmine peatükk).

Koos Albertiga astus laevale ka uus agent, keda Albert tundis Leo nime all ja keda KGB aruandes on nimetatud julgeolekuohvitser

¹⁷ Vestlus R. Jantraga 25.02.2000 hotellis Olümpia Tallinnas.

¹⁸ ERAF, f. 130 SM, s. 1921.

¹⁹ Arseni Pärnasalu, sündinud 1922 Tartumaal, alustas MGB-s 1948. a. tõlgina, hiljem 2. ja 4. osakonnas, 1959. aastast SORVVO-s (Sotsialistliku Omandi Riisumise Vastu Võitlemise Osakond), selle ülem 1964. a.

Kiirkaater. Repro

„Piiluks”. Tema tegelik nimi on jäänud teadmata, võimalik et tegemist oli Kalju Tõnsoni, Endel Milleri või koguni luuremängu algusest peale juhtinud Elmar Vertmaniga, kes oma parteitoimiku andmeil viibis aastatel 1955–1958 väliskomandeeringul Rootsis (arvatakse illegalise välisluure agendina).

Selleks ajaks oli luuremäng Nõukogude ja Inglise luureteenistuste vahel kujunenud oma-moodi kassi ja hiire mänguks, kus mõlemale poolele oli selgeks saanud, kes nende vastas seisavad. SIS teadis, et nende agendid on kõik tapetud või „punasesse ämblikuvõrku” sattunud, KGB aga hakkas mõistma, et nende valamäng on lõpuks läbi nähtud ja on saanud aeg kogu petteoperatsioon lõpetada. Mõnda aega seda siiski jätkati, et vastaspoolele saadetud ja lõksu langenud agendid kui vahetuskaup koju tagasi toimetada. A. Rebane on tekinud olukorda kirjeldanud nii:

„Siinsed saksad ehmatasid päriselt ära ja tahtsid kohe kõike lõpetada ja katkestada. Seda tehti ka ära meie kahe lõunapoolse naabri suhtes, kuid mina hakkasin kõvasti vastu. Ütlesin, et ma ei ole veel enda mehed sisse ega hätta jätnud ja ei tee seda ka nüüd. Kui nad mind ei aita, teen omal käel. Tegin selgeks, et minu mehed on küll nende käes, kuid samal ajal ka nende mehed minu käes.

Tuleb nii mängida, et ühe saadame ja teine tuleb, muidugi kõike vastava ilusa sousti all. Läksime siis mitmel korral ägedalt kokku, tagusime rusikaid ja lendasid ähvardused. [– – –] Pean ausalt ütlema, et Torma toetas mind väga kõvaste, kuigi ka teda ähvardati.”²⁰

Inglastel oli lõksu langenud agente palju rohkem – nimelt Otto, Albert ja Harri. Nii algasid läbirääkimised, mille käigus otsustati Moskvast veel üks oma agent Londonisse saata, samas kui inglased lähetasid vahetuse korras KGB agendi Juhani („Sulg”) Eestisse tagasi.

Teine mereoperatsioon ja agentide vahetus Saaremaal toimus seega 20. ja 21. aprilli öösel 1955 varem kokkulepitud paigas Liiva küla lähedal. Eestisse tagasi saabus KGB agent „Juhan”, tuues kaasa Karli libametsavendade salgale 400 000 rubla, summutiga varustatud automaate, raadiovastuvõtja, mitu telki jms., samuti luurevarustust nii Karlile, Ottole kui ka Harrile. Tal olid kaasas kirjad, mis olid Inglismaal kirjutatud A. Torma ja A. Rebase poolt. Kaatrile võeti peale tagasipöörduv agent „Albert”²¹ ja metsavendade esindaja „Leo” ehk „Piilu”.

Ligemale kaks aastat Eestis viibinud „Albert” saadeti välja „pimesi”, s. t. KGB arvates ei aimanud ta mingit pettust ning

²⁰ H. Mäe arhiiv. Rebase kiri 25/26.10.60. Salzburg, Rahvusvahelise Õiguse Instituut; I. Jürjo. Pagulus ja Nõukogude Eesti, lk. 129; M. Laar. Metsavennad. Tallinn, 1993, lk. 165.

²¹ I. Jürjo raamatus on teda ekslikult nimetatud Heino Karkmanniks, tegelikult oli ta nimi Nikolai Urm.

1955. aasta mereoperatsioon. ERAF

pidas neid libametsavendi, kellega oli metsas kokku puutunud, täiesti ehtsateks metsavendadeks. Vestluses autoriga ta siiski tunnistas, et aimas pettust juba varem, kuid otsustas suu pidada ja kandis ette tegelikust olukorrast alles Londonis Rebasele.

„Piilu” võeti Inglismaal vastu, nagu oleks ta tõeline metsavendade liikumise esindaja, temagi suunati lühikesele väljaõppele SIS-i luurekooli ja seejärel 1956. a. suvel saadeti Eestisse tagasi. Sama reisiga oli Nõukogude vastuluurel kavas peale võtta ja Inglismaale

viia veel kaks KGB esindajat.²² Seda reisi Saaremaale aga enam ei toimunud ja „Piilu” tuli tagasi toimetada Tony Duvalli paadis, mis tegi mõned reised Soome ja Eesti põhjaranniku vahel. Sellega luuremäng „Jungle” ka lõppes. „Piilu” maabus Eesti põhjarannikul Andineeme lähistel 30. augustil 1956.

A. Rebane on hiljem „Juhani” käigust Londonisse kirjutanud nii:

„Sealt väljaõppele tulnud mehed said võetud põhjalikuma kontrolli alla ja üks tunnistas, et ta on saadetud Pagari t. võimude poolt.

²² ERAF, f. 131 SM, s. 347; Ad fontes 6, 1999, lk. 46.

Muidugi nagu see seal normaalne, pandiks naised, lapsed, vanemad jne., kuid meeste auks pean ütleva, et südames nad olid tublid eestlased.”²³

Agent „Talu” Londonis

Pärast seda, kui Läti Kuramaa sidekanal oli sattunud inglaste tugeva kahtluse alla, otsustas Nõukogude vastuluure läheneda Briti luurele hoopis Rootsi *T-kontoret*’i kaudu, kasutades varasemate Rootsi luurega peetud raadiomängude käigus legendeeritud Eesti vastupanuorganisatsiooni EVK. Selle läbi viimiseks lavastati juba varem alanud raadiomängus „*Blind*” organisatsiooni EVK lõhenemine kaheks tiivaks, millest suurem osa otsustas tulevikus abi paluda mitte enam Rootsi T-kontorilt, vaid hoopis Inglise luurelt SIS. Rootsiga endiselt seotud rühma jäi juhtima agent „Istoriik” (Harri Moora), kuna sellest eraldunud radikaalsema tiiva juhina esines MGB agent „Obnovljonnõi” (Georg Meri), kelle uueks varjunimeks valiti nüüd „Otto”²⁴. EVK-st lahku löönud tiiva kullerina otsustati Inglismaale saata kogenud julgeolekuagent „Talu”, kes kunagi oli Saksa sõjaväes olnud Alfons Rebase alluvuses rühmaülem. Tema uueks varjunimeks valiti „Oleg”.

Tema kohta on ühes KGB aruandes kirjutatud:

„Agent „Talu” värvati 1947. aastal, on kogenud ja äraproovitud agent, kelle materjalide põhjal on arreteeritud ja süüdi mõistetud neli eesti natsionalisti. „Talu” omab meile huvi pakkuvaid sidemeid välismaal, seehulgas Alfons Rebasega, endise Saksa armee polkovnikuga, kes elab praegu Londonis ja täidab Inglise luure ülesandeid õonestustöö teostamiseks N. Liidu vastu, Saksa armee ohvitseridega Sander, Suit, Jalakas jt.”²⁵

Samuti on mainitud, et 1952. aastal töötas

ta raamatupidajana ühes Pärnu oblasti võitehases ja „koputas” julgeolekule, et Tõstamaal elavate kalameeste seas räägitakse kellegi Karl Nilbe kavatsusest Läände põgeneda.

Käesolevate ridade autoril õnnestus, kasutades põllumajandusministeeriumi arhiivi, kindlaks teha, et Tõstamaa võitööstuse pearaamatupidajaks sellel perioodil oli 1916. aastal Tallinnas sündinud Boris Oskari p. Nelk, kelle nimi esineb ka Saksa sõjaväes teeninute nimekirjas.²⁶ Teda mainib oma toimikus ka temaga koos Saksa sõjaväes teeninud ja sõjavangis istunud Kaljo Soobik, kirjutades:

„Boris Nelk, 33–35, alla keskmist kasvu, kõhn, erilisi tundemärke pole. Tutvusin temaga jaanuaris 1945 Nevenklaus, kus ta õppis ohvitseride kursustel. Pärast kooli lõpetamist teenis Nelk nooremleitnandina ja rühmaülemana 20. diviisis. Tema järgnevat saatust ma ei tea. Sõja lõpul sattusin ma vangi ja viidi Sagani laagrisse, kus ka Nelk viibis. 1945. a. oktoobris viidi meid mõlemaid Moskva laagrisse, kus ma temaga koos olin kuni 1946. aastani.”²⁷

Operatsiooni alguses viidi agendid „Talu” ja „Obnovljonnõi” üksteisega kokku nii, et kumbki ei aimanud teise salajast koostööd julgeolekuga. Vahendaja oli meile juba hästi tuntud tšekist Arnold Ibrus, kes esines legendeeritud organisatsiooni EVK ühe juhina ja G. Meri hea tuttavana. Teist operatiivtöötajat Rotbergi aga tutvustati „Talule” kui julgeoleku agent, kelle ülesandeks on Ibruse jälgimine. Nii süvendati „Talus” tšekist Ibruse usaldusväärstust põrandaaluse vastupanuorganisatsiooni EVK ühe juhina.²⁸

„Talu” saatmiseks välismaale kasutati uut üleveokanalit, mis kulges Eesti põhjarannikult üle mere Soome ja sealt edasi Rootsi ning Inglismaale. „Talu” sõitis välja väikese mootorpaadiga juulis 1955 Andineeme lähistelt, kaasas salakirjas kirjutatud kirjad Inglismaal elavale saadikule August Tormale ja USA-

²³ H. Mäe arhiiv. Kiri 26.10.60 A. Rebaselt. Vt. I. Jürjo. Pagulus ja Nõukogude Eesti, lk. 124.

²⁴ ERAF, f. 131 SM, s. 319, l. 5; Ad fontes 2, lk. 68–70 l. 35; ERAF, f. 131 SM, s. 358, l. 58.

²⁵ ERAF, f. 131 SM, s. 241, l. 151.

²⁶ ERA, f. R-165, n. 1, s. 95.

²⁷ ERAF, f. 129 SM, s. 4119 (K. Soobiku juurdlustoimik).

²⁸ ERAF, f. 131 SM, s. 319, l. 66; Ad fontes 2, lk. 69.

asuvale peakonsulile Johannes Kaivile. Kirjad sai ta agent „Obnovljonnõi” käest. Salakirjas oli kasutatud sama šifrit, mida kunagised Eesti Vabariigi Välisministeeriumi töötajad Georg Meri, August Torma ja J. Kaiv hästi tundsid.²⁹

Inglismaale saabumise järel olid „Talu” vastuvõtjateks tema kunagine ülem Eesti SS-diviisis A. Rebane, Briti luureülem kolonel Scott ja saadik A. Torma. „Talu” kuulati põhjalikult üle ja ta tunnistas Rebasele avameelselt kõik üles. A. Rebane on sellest kirjas Hjalmar Mäele kirjutanud järgmist:

„Siis tuli välja järsku üks teine sealse vastupanuliikumise esindaja, teist teed mööda (põhjajanaabri kaudu), ja teisest vastupanukeskusest. See oli mees, kes minuga sõjas kogu aeg koos olnud. Venelased valisid muidugi õieti selles suhtes, et see pääseb minule lähedale, kuid vale selles suhtes, et olnud minuga ja tundes mind, tunnistas kohe kõik üles. Temal olid ülesanded minu suhtes – kuidas elan, olukord jne., et leida teed, kuidas mind neile saada. Nüüd oli olukord siis täiesti selge.”³⁰

Selleks ajaks oli SIS-is juba aru saadud, et kogu operatsioon „Jungle” on sisse kukkunud ja kõik kulgeb tegelikult venelaste taktikepi all. Agent „Talu” otsustati võimalikult kiiresti tagasi Eestisse saata, kuid enne seda korraldati talle petteks lühike luureväljaõpe Londoni luurekoolis. Tagasi saadeti ta Soome ühenduskanali kaudu 20. oktoobril, kusjuures kaasa anti mõned kontaktaadressid Eestis ning Rebase ja Torma vastuskirjad G. Merile. Viimasele tehti ettepanek saata Londonisse veel EVK täievoliline esindaja.

Siin mainitud Soome üleveokanal väärrib erilist käsitlust, sest sellest pole luurekirjanduses eriti palju kirjutatud.

Peamine Briti agent, kes selle üleveokanaliga tegeles, oli välismaal (Hamburgis) elav inglane Tony Duvall, kellel oli Helsingis kahemootoriline kiirkaater. Üleveoskeem

oli järgmine: eestlastest Briti agendid sõitsid tavalise reisilennukiga Helsingisse ja kohtusid siis Duvalliga hotellis „Helsinki”. Nagu on kirjutatud Soome ajakirjanik Jukka Rislakki: „Duvalli enda sõnul tegi ta aastatel 1955–56 kolm paadiretke üle Soome lahe Eestisse Juminda poolsaarele. Rootsi allikate kohaselt teadis sellest salajasest ühenduskanalist ka Soome. Tundub mõistatuslik, et hoolimata asjaga kursis olemisest hoidis Soome pool oma suu ilusasti kinni.”³¹

Arvatavasti olid mainitud mereretkedeks agent „Talu” tagasitoomine Eestisse oktoobris 1955, agent „Piilu” tagasitoomine Eestisse augustis 1956 ja topeltagent „Harri/Tiit” tagasipöördumine Soome kaudu Inglismaale septembris 1956 (vastupidises suunas Soome kaudu Inglismaale, tema ärasõit oli täpselt ajastatud, toimudes nädal pärast seda, kui Piilu oli Londonist Eesti põhjarannikule tagasi pöördunud ja KGB juhtkonnale sõidu kohta raporti esitanud).

Ka Peter Kadhammar räägib oma raamatus „Vandeseltslased” kohtumistest endise Briti luureteenistuse töötaja ja hilisema relvakaupmehe Tonyga, kes samuti oli talle kinnitanud, et tegi Jumindale kolm reisi, kuid nimetanud neid mehi Rootsi agentideks.³² Tegelikult olid nad muidugi Briti agendid, sest Rootsi oli selleks ajaks oma agentide üleveo Eestisse juba lõpetanud. Kuid kindlasti oli asjaga seotud ka Rootsi sõjaväeluure, kelle esindajaga Tony Stockholmis ka isiklikult kohtus.

Seda kõike silmas pidades otsustati Inglismaale saata kolonel Rebase hästi tunde agent „Talu”, kelle tutvuse tõttu Rebasega loodeti, et see aitab tal kergemini Inglise luuresse sisse imbuda. „Talu” välismaale toimetamise idee oli selles, et saata ta üle piiri kui kuller, kes täidab EVK-st lahku löönud liikmete esindamise ülesannet – toimetada USA Eesti konsulile Johannes Kaivile³³

²⁹ ERAF, f. 131 SM, s. 318; ERAF, f. 131 SM, s. 319.

³⁰ H. Mäe arhiiv. Vt. I. Jürjo. Pagulus ja Nõukogude Eesti.

³¹ J.-P. Rislakki. Pilg lääne luuretegevusele ENSVs. – Kultuur ja Elu 1998, nr. 1, lk. 47–51.

³² P. Kadhammar. Vandeseltslased. Tallinn, 2000, lk. 106.

³³ Johannes Kaiv (1897–1965), 1939. aastast täitis EV peakonsuli kohuseid USA-s, ei pöördunud okupeeritud Eestisse tagasi ja jätkas USA Välisministeeriumi loal EV esindamist, kandes ametlikult peakonsuli nimetust saadiku ülesannetes.

agent „Obnovljonnõi” kiri. Kirjas kajastuks EVK-s valitsev tegelik olukord ja organisatsiooni tegevusprogramm, samuti rõhutatakse selles välismaa nõukogudevastaste organisatsioonide ja EVK koostöö vajalikkust ning palutaks osutada EVK-le nii materiaalselt kui ka muud abi.

Et „Talu” eest šifreerida KGB osalust raadiomängudes „Blind” ja „Majak” ja et ta ei saaks välismaal viibimise ajal neid mitte ainult nurja ajada, vaid hoopis oma selgitustega Inglise luure silmis usaldust enda ja nendes asjades tehtavate otsuste vastu suurendada, oli ta viidud „Obnovljonnõi” juurde nimelt „pimesi”. Selle korraldasid juba mainitud julgeolekutöötajad Arnold Ibrus ja Rotberg.

Plaan nägi ette järgmist:

- et meie kogu tegevust „Obnovljonnõi” ees mitte dešifreerida, teeb kogu töö EVK nimel agent „Talu” välismaale toimetamisel ära sm. Ibrus.
- on ette nähtud, et sm. Ibrus teeb „Talule” ettepaneku sõita rippmootoriga varustatud väikese aerupaadiga Soome, kust edasi sõitmiseks osutab talle abi ajalehe Uusi Suomi endine kaastöölaine, kes elab Helsingis ja tunneb „Obnovljonnõid”.
 - Umbes nädal enne „Talu” väljasõitu teatatakse „Istoriku” nimel luurekeskusele, et EVK-st lahku löönud tiib saadab Soome ja Londoni kaudu USA-sse eriülesandega oma kulleri, ning palutakse „Talu” ta Helsingis vastu võtta ja osutada talle abi edasisõidul Londonisse.
- peetakse silmas, et Stockholmi luurekeskus korraldab „Talu” vastuvõtmise ning seejärel tema jälitamise. Pealegi võetakse arvesse, et kuna Stockholmi luurekeskuse esindaja Valdin on luuretöös tihedalt seotud Rebasega, ei tule „Talu” ilmumine Londonisse Rebasele ootamatult.
- viimasel kohtumisel „Taluga” tutvustab Ibrus talle „Obnovljonnõid”, kes peale Kaivile mõeldud kirja annab „Talu” veel sedeli Joensalule ja kirja Tormale, endisele kodanliku Eesti saadikule Londonis, mis sisaldab „Obnovljonnõi” palvet aidata „Talu” Londonist USA-sse sõita. Mõle-

mad kirjad šifreeritakse endise kodanliku Eesti välisministeeriumi šifriga, mida nii „Obnovljonnõi” kui ka Torma tunnevad.

- võttes arvesse „Talu” ja Rebase ning „Obnovljonnõi” ja Torma omaaegseid lähedasi suhteid, on alust arvata, et Inglise luure värbab „Talu” oma teenistusse ja hakkab teda ära kasutama oma huvides.
 - lähtudes sellest, et oleks soovivat toimetada „Talu” kas otseteel Inglismaale või Lääne-Saksamaale Inglise okupatsioonitsooni, et vältida Rootsi luuret, kes võib Rootsi toimetamise eesmärgil ta üle võtta ja oma huvides kasutama hakata, saadetakse „Talu” kõigepealt kolmekohalisel rippmootoriga varustatud aerupaadil Soome lahest mõnesse Lääne-Saksamaa või Inglismaa sadamasse suunduva Lääne-Saksa või Inglise kaubalaeva laevateele. Kohtudes nimetatud laevaga, lavastab „Talu” mootoririkke ja välismaa laev korjab ta merest üles, sest mereseaduse reeglite järgi on kapten kohustatud „Talu” oma laeva pardale võtma.
 - seoses EVK nimel pakutud marsruudi muutmisega öeldakse „Talule”, et teekond läbi Skandinaavia riikide on liiga pikk ja vaevaline, pealegi võib Soome politsei ta Soomes kinni võtta ja NSV Liitu tagasi saata, nii et ta ei saaks sellisel juhul julgeolekuorganite ülesannet üldse täita.
- Kuidas täpselt agendi reisirid üle Soome lahe Inglise laevadele ja tagasi toimusid, ei ole teada, igatahes naasis ta 1956. aastal tagasi kodumaale.

„Jungle'i” viimased akordid

Briti luure kiirkaater tegi teatavasti viimased reisirid Kuramaa rannikule 1954. a. sügisel (agent „Tankist” toodi Eesti rannikule aasta hiljem). Läti KGB püüdis Londonisse saata veel ühe oma tippagendi, nimelt „Dubini”, kuid pikkade viivituste järel õnnestus see alles 1956. aasta sügisel, kui agent „Dubin” jõudis Gotlandi ja Stockholmi kaudu (kus oli kaks kuud vangis) Londonisse. Tema ülekuulamisid kolonel Scotti meeste poolt olid väga

põhjalikud ja karmid. Aruandes „Lürssen-S” on kirjutatud:

„Kohe esimesel kohtumisel „Dubiniga” Põhja-Euroopa osakonna uus ülem Inglise kolonel Scott ja Silarajs teatasid talle, et nad on enam kui 100% kindlad, et nad on kogu aeg teinud koostööd mitte rahvusliku organisatsiooniga, vaid KGB organitega, kes väga osavalt kasutasid pimesi ära tõelisi rahvuslasi. Sellele järeldusele jõudsid nad pärast seda, kui Londonisse saabus kaks agenti Eesti tšekaast, kes tunnistasid et on saadetud KGB organite poolt ja et kogu inglaste Baltikumi suunatud luuretegevus, mis toimub rahvuslike organisatsioonide kaudu, on täielikult allutatud KGB kontrollile.”³⁴

Olles saanud sellised andmed kahelt eestlaselt, analüüsisid inglased põhjalikult kõiki Robertilt ja Maksiselt saadud materjale, ja selgus, et nende väärtus on nullilähedane.

Dubini edasise ülekuulamise käigus, mille juures tema enda sõnul kasutati ka keemilisi preparaate ja unega mõjutamist, tunnistas ta üles, et on saadetud Inglismaale KGB organite poolt selleks, et välja selgitada põhjusi, miks inglased on sidemed Maksise organisatsiooniga katkestanud. Ülekuulamise lõppedes saadeti ta 18. detsembril 1956 Stockholmi kaudu tagasi Lähti. Mainitud Eesti päritolu agentideks olid muidugi „Albert” (Nikolai Urm) ja „Talu” (Boris Nelk).

Pärast seda kui Saksa-Inglise kiirkaater lõpetas oma retked Baltikumi, tekkis probleem sellega, kuidas agente edaspidi üle mere kodumaale tagasi toimetada. Siin kerkis esile inglane Tony Duvall, kellest juba rääkisime.

Soome ajakirjanik Jukka Rislakki on KGB üleveokanalist üle Soome lahe kirjutanud veel järgmist:

„KGB ei maganud, vaid rajas samal ajal Eesti põhjarannikule praegusesse Viru maakonda [töenäoliselt oli asukoht Harjumaa ja Virumaa piiril, arvatavasti Andineeme lähedal – J. P.] oma „vastuluurejaama”. See jaam

Kolonel Scott. Repro

pidas ühendust Soomega. Endine SS-kolonel, eestlane Alfons Rebane, kes värbas inglastele agente Soomes, kohtus „Eesti vastupanuvõitlejatega” Helsingis 1956. aastal. Kuigi Rebast keelitati tulema ka Eestisse, ei läinud mees sinna. Ebaõnnestus ka tema kohtumine Eesti „kolleegidega” Soome lahel – Rebane pääses õnnelikult tulema.”³⁵

Jaak Pihlau

(1937)

Lõpetanud TPI automaatika erialal (1961), tehnikakandidaat (1970). 7 leituse, ligi 40 teadusliku artikli ja üle 10 raamatu autor. Käesoleval ajal tegeleb Eesti lähiajaloo uurimisega.

³⁴ Spravka po materialam arxivnogo dela Ljursen-S, lk. 97.

³⁵ J. Rislakki. Pilik lääne luuretegevusele ENSVs. – Kultuur ja Elu 1998, nr. 1, lk. 47–51.